

Napomene uz ponudu teorija etike okoline

Tomislav Smerić
Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

U tekstu se komentira fenomen ponude teorija etike okoline. Razmatra se pretpostavka o povezanosti njegova javljanja sa specifičnim prepoznavanjem ekološke krize kao simptoma nadolazećeg sudara s konačnim granicama Zemlje/prirode, odn. kontekstom ponude novog nazora na svijet/prirodu. Raspravlja se i o nekim problemima zasnivanja etike okoline: razina artikulacije pojedinih ponuđenih teorija, legitimiranje u njima ponuđenog »znanja«, nepostojanje konsenzusa o statusu discipline. Pored toga, nastoji se izdvojiti i analizirati neke od dominantnih elemenata ponuđenih koncepcija: kritika antropocentrizma, antiindividualizam, holizam, proširenje zajednice moralnih subjekata i objekata, zahtjev za samoograničavanjem i odricanjem, nepovjerenje prema znanosti i tehnici, odbacivanje industrijske civilizacije i pohvala predmodernih, iracionalizam i moralizam. Nadalje, naznačuje se problem odnosa u razmatranim koncepcijama ponuđenih rješenja i morala, a sugeriraju se i neke od mogućih tema sociologije morala na ovom području. Kao način rješavanja nekih od problema zasnivanja etike okoline predlaže se kooperacija između etičke refleksije ekoloških problema i sociologije morala s jedne, te uvažavanje tradicija etičkih istraživanja, s druge strane.

Gljučne riječi: ekološka kriza, etika okoline, moral, slika svijeta/prirode

1. POVOD JAVLJANJA – EKOLOŠKA KRIZA: SIMPTOM SRAZA S KONAČNIM GRANICAMA ILI ELEMENT PONUDE NOVE SLIKE SVIJETA/PRIRODE?

Koncept ekološke krize, artikuliran početkom sedamdesetih godina, bitno je određen specifičnim poimanjem granica (Zemlje/prirode) kao konačne i neizbježne prepreke »rastu«, pa čak i samom opstanku čovjeka. Prividna samorazumljivost koncepta urodila je gotovo konsenzualnim prihvaćanjem definicije ekološke krize kao simptoma nadolazećeg sraza s »konačnim« granicama (Zemlje/prirode; vidi: Meadows i sur. 1973; Mesarović i Pestel, 1978; Supek, 1978; Gruhl, 1985; Cifrić, 1989; Cifrić, 1990. i dr.). Reakcije suprotstavljanja tezi o ograničenosti/konačnosti Zemlje uglavnom su nastojale relativizirati sadržajni aspekt definicije granica, npr. različitim varijantama teze o rastu granica (vidi o tome: Cifrić, 1989), očekivanjem stabilizacije putem tržišne regulacije cijena (ponude/potražnje) resursa (npr. J. L. Simon, prema Boukema, 1987:59) ukazivanjem na neistraženost svih raspoloživih zaliha, te naglašavanjem mogućnosti ekspanzije u svemir (Kahn, 1977) itd., no sam koncept nije podvrgnut temeljitijem redefiniranju. Okviru raspravljanja o ekološkoj krizi tako je, na prvi pogled bez većih poteškoća, pribavljena legitimnost.

Moguća poimanja granica kao zona začetka redukcije kompleksnosti okoline, odnosno kontakta (socijalnog) sistema i njegove (prirodne) okoline (Luhmann, 1981; Parsons, 1991), simptoma loma samoopažanja civilizacije (Lübbe, 1989), nagovještaja kraja važenja, tj. krize jedne određene slike svijeta/prirode ili pak ponude novog

nazora na nj¹, nisu prepoznata kao konkurentna opisanom – vjerojatno zbog nižeg stupnja operabilnosti (kao pretpostavke »konkretnog« djelovanja), svoje »metafizičnosti«, pripisanog im cinizma, a možda i zbog same snage metafore vezane uz koncept »krajnjih granica« (motiva propasti, koji kao protuslika prati pokušaje izgradnje uređenih svjetova).

No, rašireno prihvaćanje predodžbe o nužnosti suočavanja s konačnim granicama ipak tek naznačuje prostor postavljanja brojnih pitanja. O tome, pored ostalog, uvjerljivo svjedoči i pojava brojnih novih etičkih koncepcija – teorija etika okoline², koje, u kontekstu ekološke, pronalaze i obrise »moralne« krize. Tko/što je, naime, konačni adresat prepoznate ekološke krize kao onaj/ono što krizu izaziva ili pak snosi njezine posljedice?

Aktualno poimanje ekološke krize ne može se valjano razmotriti bez propitivanja čitavog sklopa – slike svijeta/prirode – kao element kojega se javlja. Osim toga, slike prirode/svijeta predstavljaju i tvore specifične »metaparadigme« – netransparentne elemente bazične artikulacije različitih teorija i koncepcija koje probleme definiraju i nastoje ponuditi rješenja, pa tako i onih etika okoline. Stoga se čini potrebnim ukratko razmotriti pojam slike svijeta/prirode.

Pojam »slike svijeta«, kojeg je i »slika prirode« sastavnim dijelom, odnosi se na temeljnu predodžbu koju ljudi, u datom egzistencijalnom sklopu, stvaraju o vlastitom bivstvovanju i suštini (vidi: Borkenau, 1983). Borkenau napominje da »poznavanje vanjske prirode djelomično određuje čovjekovo samorazumijevanje, ali...shvaćanje prirode je pretežno (...) određeno čovjekovim pogledom na samog sebe (...)« (Borkenau, 1983:27). Lapidarno prikazujući posljedice prijelaza s feudalne na građansku sliku svijeta, ovaj autor navodi da se »samo na početku razvitka izričito iskazuje prioritet socijalne sfere, ljudski individuum se objašnjava samo polazeći od društva, i utoliko više priroda samo polazeći od čovjeka, a na kraju se društvo shvaća kao suma individua, koje se, opet, mogu razumjeti samo posredstvom 'zakona anorganske prirode'« (Borkenau, 1983:45).

R. P. Sieferle također razmatra prijelaz s »dvorskog« na »građansko« shvaćanje prirode, tijekom druge polovice 17. st i prve polovice 18. st. Na temelju principa aktivne kontrole, apsolutistički dvor, kao »ograđeno mjesto poretka i regularnosti« (Sieferle, 1989:225), nastoji ovladati umu suprotnim kaosom divlje, nekultivirane prirode i iracionalnošću izvandvorskog »društva«. Ovu pesimističku i aktivno-voluntarističku sliku svijeta/prirode smjenjuje građanska, »tjesno povezana sa samorazumijevanjem modernog građanskog društva«, suštinski obilježena smjenom principa racionalne kontrole principom samoregulacije, koji se odnosi kako na izvansjku prirodu, tako i na društvo. Priroda tako postaje pojam koji sadrži »obećanje spontane harmonije« (Sieferle, 1989:228), a racionalna kontrola i intervencija postaju suvišne spontanom tendiranju prirode harmoniji.

Analizirajući osnovna obilježja nove slike (ili, preciznije, nazora na) svijeta/prirode prisutne u ponudi različitih koncepcija etika okoline, možemo je hipotetski odrediti kao onu koja, dok prirodu doživljava mjestom reda ili barem njegovog stalnog dinamičkog uspostavljanja, društvo smatra rezervatom i izvorom kaosa. Čini se da ova metaparadigmatska postavka bitno određuje artikulaciju pojedinih elemenata prisut-

1 »Treba razlikovati sliku svijeta od 'nazora o svijetu' koji se javlja – uz tu sliku – i kao rezultat naših pojedinačnih teorija o svijetu, koje nastaju iz vrijednosnih doživljaja svijeta« (Filipović, 1989:304).

2 Termini »koncepcija« i »teorija« u tekstu se koriste kao sinonimi. Svjesni mogućih opravdanih prigovora, navodimo da je razlog tome uvažavanje imenovanja produkata pokušaja zasnivanja discipline izvršenih od njihovih autora samih.

nih u ponuđenim koncepcijama, te bi joj stoga trebalo posvetiti veću pozornost no što je dopušta okvir ovog teksta. Iako svjesni grubog pojednostavljenja, pokušat ćemo spomenute promjene shematski prikazati na sljedeći način:

slika svijeta	društvo	priroda
feudalna (dvorska)	red	kaos
građanska	samoregulacija	samoregulacija
ponuda »novog« nazora	kaos	red ili samoregulacija

Zaključimo. Pojava različitih koncepcija etika okoline, izazvana specifičnim prepoznavanjem dosizanja granica kao determinantom ekološke krize, sadrži i netransparentnu ponudu novog nazora na svijet/prirodu. Utoliko raspravljanje ovog sklopa problema treba uvažiti činjenicu da relevantne granice prestaju biti isključivo one zagađivanja, iscrpljivanja, uništavanja Zemlje/prirode, već to postaju i one određene postojećom slikom svijeta/prirode.

2. PROBLEMI ZASNIVANJA

Čini se da je pojavu različitih pokušaja zasnivanja etike okoline³ moguće smatrati značajnim obilježjem posljednjeg u nizu »etičkih valova«, koji se, od 16. st. do danas, javljaju u pravilu osamdesetih godina svakog od proteklih stoljeća (Luhmann, 1991)⁴. Nastaju tako »biocentrička environmentalna etika« (Taylor, 1986), »praktična filozofija prirode« (Mayer–Abich, 1989), »etika okoline« (Auer, 1985), »etika odgovornosti« (Jonas, 1990), »etika za živuću održivost« (IUCN/UNEP/WWF, 1991)⁵, »etika Zemlje« (Pirnat, 1984), »ekološka etika« (Koprek, 1991), »etika okoliša« (Baloban, 1991), »holistička etika« (Pozaić, 1991), te mnoge druge koje, tematizirajući problematiku ekološke krize, nastoje artikulirati rješenja primarno na planu refleksije o novoj normativnoj (moralnoj) regulaciji. Ovdje ćemo tek naznačiti neke od poteškoća i problema prisutnih u pokušajima njihova zasnivanja.

Ponajprije, primjetno je da većina koncepcija nastaje tek na marginama bavljenja traženjem izlaza iz ekološke krize, kao neka vrsta »deus ex machina« produkta izazvanog poteškoćama u nalaženju jednostavnih objašnjenja ili rješenja. Gotovo je nemoguće pronaći tekstualno raspravljanje problema transformiranja okoliša zagađivanjem, iscrpljivanjem i sl., a da se u njemu ne naglašava kao iznimno važna i tzv. »etička dimenzija« rješenja problema, čak i u autora koji dosadašnje smjene i probleme »društveno–ekonomskih formacija« objašnjavaju »dijalektikom proizvodnih snaga i

3 Držimo da se u sadašnjoj fazi konstituiranja može govoriti tek o ponudi brojnih različitih koncepcija moguće etike okoline (a ne o sustavno zasnovanoj novoj (sub)disciplini) kao teorijske refleksije morala i njegove moguće (potrebne) rekonstrukcije, s naglaskom na tematiziranju konteksta prepoznate ekološke krize, odn. njegovom pridruživanju sklopu problema/rješenja etičke istraživačke tradicije.

4 Fragmentarno tematiziranje u sklopu na druge teme usmjerenih razmatranja, te pokušaji zasnivanja cjelovitijih koncepcija (npr. A. Schweitzera, E. Haeckela i drugih) bili su prisutni i ranije, no oni su u ovom tekstu, u nastojanju da se izbjegne adumbracionistička interpretativna zamka, uglavnom ostavljeni po strani.

5 Činjenica da se kao suradnici pri izradi strategije u sklopu koje je iznesena ova koncepcija javljaju Svjetska banka, Svjetska zdravstvena organizacija, UNESCO, FAO i mnoge druge relevantne organizacije predstavlja indikator o stanju u kojem rasprava o etikama okoline gubi status marginalne, što nužno, naročito zbog nekih od ponuđenih rješenja, i ne mora biti razlogom za optimizam.

odnosa«. Ishod takve, u osnovi ekstrinzične, motivacije pri pokušajima zasnivanja jest i nekonzistentnost, kontradiktornost i ne cjelovitost postavki tih koncepcija kao posljedica nepreciznosti ili pak nejasnog statusa u njima ponuđenih iskaza. Nije, naime, ponajčešće posve jasno radi li se o nekim elementima svjetonazora, temeljnim aksiomima, pravilima moralnog ponašanja, vrlinama aktera, dok se formalni i materijalni uvjeti valjanosti sklopova etičkih iskaza također rijetko propituju i navode. Stoga se nameće zaključak da velik dio ponuđenih teorija etika okoline ne zadovoljava osnovne kriterije konstrukcije valjane normativne teorije u širem smislu⁶. Nastojanje oko formalnih pravila konstrukcije držimo umjesnim, jer tek njihovo poštovanje definira specifični prostor etičkog diskursa, te ga manje ili više jasno odvajaju od zdravorazumskog moraliziranja ili pak notorne kriptosociologije morala. Ovaj problem upućuje na propitivanje izvora legitimiranja ponuđenih koncepcija jer izostanak poštovanja konvencija primjerenih konačnoj namjeri – zasnivanju etike okoline – svojom rasprostranjenošću ukazuje na neslučajnost opisanog pristupa.

Bez namjere da se upuštamo u razmatranje pitanja znanstvenog statusa normativnih teorija, držimo da pokušaje zasnivanja etike okoline karakterizira latentna prisutnost postupka koji prepoznajemo kao svojevrstan apel na prihvaćanje ponuđenog »znanja«, kao nečeg uvelike samorazumljivog. Dostatnom legitimacijskom osnovom drži se pretpostavljeni konsenzus oko svrhe njegova nastanka i ponude – brige za spas svijeta. Bez obzira na to da li ćemo ovaj fenomen shvatiti tek kao jednu od manifestacija opće suvremene krize legitimacije znanja – izazvane gubljenjem vjerodostojnosti velikih priča, kako one spekulativne, tako i one o emancipaciji (Liotar, 1988:62) ili pak pokušajem napuštanja tla moderne kao »pobune protiv samo po sebi razumljivog« (Sloterdijk, 1988:36) – treba upozoriti da socijalni sistemi, pa niti njihovi podsistemi (za neke od kojih se ponuđenim koncepcijama predlaže nova regulacija, odn. sadržaj), nisu nipošto osuđeni na obnašanje »dobrih svrha«. Kao subjektivne predodžbe budućih učinaka, svrhe imaju status »koordinirajućih generalizacija« u kontekstu različitih strategija redukcije kompleksnosti svijeta/okoline, no njihovo se poimanje kao jednoznačnih empirijskih učinaka nekog djelovanja, prisutno u apelu o kojem je riječ, razotkriva tek kao ideologijsko (vidi Luhmann, 1981:173–185).

Uz opisane poteškoće postoje i one koje se korijene u izostanku razgovjetnih odgovora na neka specifična, ne manje važna, pitanja. Tako, primjerice, još uvijek ne postoji konsenzus osnivača etika okoline oko njezinog autonomnog/heteronomnog statusa u odnosu na »humanu« etiku, u tradiciji koje je prisutno tematiziranje i različita rješenja navedene dileme u odnosu na druge filozofijske/znanstvene discipline. Neki autori tako drže da je moguće razlikovati dva bitno različita shvaćanja (tipa) environmentalne etike – antropocentrično i biocentrično – od kojih prvo pretpostavlja da su čovjekove moralne dužnosti u odnosu na prirodni svijet izvedive samo iz dužnosti koje ljudi imaju jedni prema drugima kao ljudska bića, a drugo ne vidi etiku okoline tek podvrstom »humane«, argumentirajući takav stav navođenjem nekih specifičnih atributa ne-ljudskih organizama i zajednica života (npr. Taylor, 1986).

Nije nevažno napomenuti ni činjenicu da su među osnivačima etika okoline, u kvantitativnom smislu, značajno prisutni autori koji nisu profesionalni filozofi–etičari, što donekle objašnjava lakoću odvajanja od postavljanja novih u kontekst tradicionalnih etičkih problema/rješenja, te pridonosi ispunjenju težnje konstituiranja autonomne etike okoline, kako aktualno (barem nominalno), tako i kao projekta čije

⁶ Normativne ili konceptualne teorije »su takve teorije koje se sastoje od međusobno povezanih propozicija (pravila) koje propisuju značenje (važnost) postizanja izvjesnih ciljeva. Ciljevi su determinirani vrijednostima (koje imaju aksiomatski karakter) na kojima je teorija utemeljena« (Afrić, 1989:119).

ostvarenje tek predstoji. Opisano Kuhnovim terminima, pojavio se »rivalski kandidat«, na njegova mu profesionalna reputacija, uz prevladavajuće ignoriranje tradicionalnog sklopa etičkih problema/rješenja, zasada, priskrbljuje tek status »razdraživača« (Kun, 1974:129).

3. NEKI ELEMENTI TEORIJA ETIKA OKOLINE

»Nova« slika (nazor na) svijeta/prirode na kojoj počivaju, uz suglasnost oko svrhe koju koriste kao izvor legitimacije iskaza (znanja) koji ih tvore i koje nude, nisu jedina zajednička mjesta teorija etika okoline. Nepostojanje identičnih problem/rješenja sklopova koji bi činili čvrstu zajedničku osnovu svih ponuđenih koncepcija etika okoline ipak ne uskraćuje mogućnost analitičkog izdvajanja i razmatranja osnovnih elemenata koji ih konstituiraju. Navest ćemo i ukratko prokomentirati samo neke od njih, uz napomenu da oni najčešće čine teško rastavljiv sklop, stupanj artikuliranosti kojeg uvelike otežava razmatranje ekspliciranih rješenja obrađivanih temata⁷.

Kritika antropocentrizma predstavlja jednu od najčešće prisutnih zajedničkih karakteristika ponuđenih pristupa. Još je E. Haeckel, autor koncepcije monističkog ćudoređa, označio »antropizam« kao »onaj silan i daleko razgranjen kompleks zabludjelih predodžbi koje ljudski organizam postavlja u suprotnost sa cijelom ostalom prirodom, te smatra njega predmislenim ciljem organskog stvorenja i sebe od ostalog različito, bogu nalično biće« (Haeckel, 1922:14). Među recentnijim reprezentativnim osnivačima etika okoline primjerice A. Auer određuje antropocentrizam kao shvaćanje da se »priroda ocjenjuje i vrednuje kao isključivo sredstvo za ljudske ciljeve« (Auer, 1985:54), a Meyer–Abich ističe da je »antropocentrička slika svijeta i čovjeka pogrešna«, jer je u njoj »cijeli svijet samo čovjekova okolina i ništa više« (Meyer–Abich, 1989:232). Kako se antropocentrična slika svijeta drži suodgovornom za ekološku krizu, kao nužan se doživljava i nudi prijelaz na »fiziocentristički«, »naturalistički«, »biocentristički«, »holistički« nazor o svijetu (vidi o tome Cifrić, 1989:254). Takvi se zahtjevi u pravilu nastoje utemeljiti navodima o protuprirodnosti antropocentrične orijentacije prisutne u suvremenoj znanosti i tehnici, ali i, barem dijelom, u tradiciji dominantnih monoteističkih religija. U želji da se što plastičnije ukaže na potrebu za promjenom, nerijetko se posize i za formulacijama koje sadrže specifičan motiv ekološke mizantropije⁸, kojima se, zapravo, relativizira utemeljenost zahtjeva za čovjekovom odgovornošću (Auer, 1985; Jonas, 1990), jer ga se nehotice diskvalificira kao biće koje raspolaže potrebnim dispozicijama. Kritičari pak ukazuju na moralističku podlogu pokušaja artikulacije novih svjetonazora, smatrajući da njihovo zagovaranje nimalo ne pomaže konkretnim spoznajama i rješavanju problema, a razumijevajući ih tek kao spontanu reakciju na probleme industrijskih društava (Oelmüller, 1989).

Specifični oblik **antiindividualizma** jest također jedan od konstitutivnih elemenata dijela ponuđenih etičkih koncepcija. Iako u osnovi orijentirane protiv jednog određenog tipa individualizma (»egoističnog«, »potrošačkog«, »neodgovornog«), prisutne su i česte generalizacije, a nastojanja su autora na pronalaženju pouzdanog moralnog

7 Neophodno je pripomenuti da su ovdje izdvojeni elementi različitih pristupa manje ili više naglašeni, te da naš pristup, koji nije usmjeren na imanentnu kritiku neke od ponuđenih teorija, već se zadovoljava tek površnim iščitavanjem njihovih izraženijih obilježja, nužno pati od necjelovitosti.

8 Npr. »Visokocivilizirani čovjek u svom pobjedonosnom pijanstvu više se ne smatra pripadnikom prirode.« (Grul, 1985:56); »Današnji se čovjek prema prirodi odnosi kao pljačkaš.« (Koprek, 1991:54); »Svijet boluje od raka, a taj rak je čovjek« (izabrani citat A. Gregga u Mesarović i Pestel, 1978:1); »Čovjek (se) vlada kao beskrupulozni korisnik, štoviše pljačkaš prirode.« (Pozaić, 1991:92).

agenta sklonija očekivati odgovornost za moralno poželjno djelovanje na ovome području od kolektiviteta – bilo da je riječ o državi (Koprek, 1991) ili određenoj »herojskoj« klasi (Harich, 1977) – nego od pojedinaca, kojima pak treba usaditi »strahopoštovanje« (Koprek, 1991) ili barem »skromnost i poniznosti« (Jonas, 1990).

Težnja ostvarivanju (»nove«) cjeline obilježava ponuđene koncepcije već i na deklarativnom planu – dio ih je i samoimenovan holističkim. Ove se koncepcije mogu uvrstiti među one koje P. Sloterdijk naziva neosintetičkim pokušajima »da se razorena cjelina istinitog obnovi jednom od njegovih dimenzija; tvorevine koje na taj način nastaju zauzimaju zonu između ideologije i klasične filozofije; one nisu ni samo lažna samosvijest niti teorije na brzu ruku, nego dvopolna bića nastala iz nepredviđenih misaonih nadražaja i modernih nevolja« (Sloterdijk, 1988:25). Velika monistička sinteza iznova se zagovara kako na planu postizanja pojmovnog i metodološkog jedinstva – »jedinstvena znanost«, tako i na planu predmetnog jedinstva – »jedinstvo prirode« (npr. Weizsacker, 1988). U etičkoj domeni ovaj pristup ogleda se ponajviše u nastojanju da se proširi skup članova zajednice moralnih objekata ne–ljudskim živim bićima, a u nekima od koncepcija i sveukupnom anorganskom prirodom. S druge su pak strane prisutne i sugestije o potrebi za povezivanjem pravnih (u razmatranim koncepcijama često nedovoljno jasno razlučenih od moralnih) i prirodnih zakona u poretku prirode (npr. Meyer–Abich, 1989), što predstavlja zahtjev koji je do danas doživio brojne povijesne artikulacije vrlo dvojbenih posljedica (vidi npr. Hitlerovo raspravljanje o niveliranju prirodnih i moralnih zakona u »Mein Kampf«–u). Tako se ekskluzivizam svojstven moderni želi nadomjestiti širokogrudnim postekskluzivizmom, odn. radikalnim »inkluzivizmom«, primjerice etičkim iskazima (sa statusom aksioma) poput »svatko uzima u obzir sve« (Meyer–Abich, 1989). Obećanje cjeline tako se ispunjava cjelovito jednodimenzionalnim reakcijama na prividnu jednodimenzionalnost svijeta.

Ponuđene teorije etike okoline jesu bitno etike samoograničavanja i odricanja, a neke su i bliske nagovoru na asketizam. Sam motiv odricanja ne predstavlja novost (prisutan je naime i u velikom broju kako etičkih koncepcija, tako i konkretno povijesno–geografski odredivih razdoblja i područja s definiranim nosiocima, npr. u protestantskoj, proletherskoj »etici«), no on poprma nova različita značenja u kontekstu današnjice (vidi npr. Harich, 1977; Jonas, 1990; Baloban, 1991:119). Pretpostavljamo da bi primjena socijalno–antropološkog koncepta »ograničenog dobra«, koji se odnosi na ponašanje zajednica u situacijama percipirane ograničene količine raspoloživih resursa – ovdje »ustanovljenih« granica Zemlje/prirode – ukazala na povod obnovljenog javljanja ovog motiva, ali i naznačila moguće ishode.

Nepovjerenje prema modernoj znanosti i tehnici⁹, te stavljanje na optuženičku klupu za aktualno prepoznatu ekološku krizu osnivača odgovorne »paradigme« (ponajčešće su to Newton, Descartes i Bacon), predstavlja karakteristiku ponude oko koje gotovo da i nema sporenja. Posljedica je to prešutnog usvajanja koncepcija koje modernoj znanosti i tehnici više ne pripisuju emancipatorski potencijal, i pretpostavke da ih je tek nametanjem njima izvanjskog okvira regulacije, npr. znanstvene odn. profesionalne etike, moguće učiniti podložnima kontroli (vidi Šarčević, 1989).

9 Npr. »(...) znanost i tehnologija postale su ideologijama; svjetonazorom prema kojemu je samo ono zbiljsko što se daje kvantificirati, analizirati i sistematizirati« (Kresina, 1989:187); »(...) znanost i tehnika postali su nerazumni. Za to mnogi imaju pravilan osjećaj premda nisu do u detalje promislili argumente. Ja dijelim taj osjećaj.« (Meyer–Abich, 1989:232).

Kritika i odbacivanje industrijske civilizacije, uključujući i njezine duhovne tvorbe, vrlo je čest element ponude¹⁰. Autori su uglavnom skloni zanemariti nalaze historičara koji svjedoče o primjerima ozbiljne devastacije okoliša u predindustrijskim društvima, primjerice ekološkog razaranja rimskih provincija Africa Proconsularis i Numidia prije 2000 godina ili pak velika krčenja šuma u Srednjoj Evropi od 8. do 12. st (Mensing, 1989). Umjesto uvažavanja tih činjenica poseže se za pohvalom predmodernih i primitivnih zajednica kao poučnim »moralnim« kontrastom suvremenosti¹¹. Neki autori upozoravaju da »pretpostavka da su se predindustrijske civilizacije nalazile u trajnom stanju harmonične ravnoteže između kulture i prirode ima ogromne posljedice za samoodnos naše civilizacije (...), Ona zavodi na mišljenje da je odnos naše industrijske kulture prema prirodi principijelno nove vrste – ne samo po svojoj tehničkoj, nego i po svojoj moralnoj kvaliteti. Ona zavodi na samodemoniziranje naše znanstvenotehničke civilizacije« (Lübbe, 1989:191). Time se ignorira činjenica da je upravo »moderna kultura, dakle kultura industrijske epohe, ispunjena objavama (...) volje (...) za uspostavljanjem i održavanjem kulturalne harmonije s prirodom« (Lübbe, 1989:193).

Iracionalizam, koji se u nekima od ponuđenih etičkih koncepcija javlja uglavnom kao nerazlučiv sklop misticizma/scijentizma, potkrijepljenog citatima širokog kruga autoriteta, npr. od kineskog mistika Chuang-Tzua, preko Plotina i Meister Eckharta, do A. Einsteina (vidi npr. Russell, 1989; Capra, 1986), pretpostavka je već spomenutog traganja za cjelinom, a nada se kao logičan supstitut proskribiranog »racionalizma«, čija se uloga u ispunjenju ovog zadatka retrospektivno interpretira kao neuspjoh pokušaj s prezentnim, ali i dodatno mogućim, katastrofalnim posljedicama. Manifestirajući se najočiglednije raširenim zahtjevom za poštovanjem anorganskog svijeta kao moralnog objekta, uz prethodno provedeno redukcionističko (fizikalističko shvaćeno identično ontičkom i etičkom) niveliranje, ova se orijentacija pokazuje nastojanjem svojevrstne redivinizacije/resakralizacije prirode. Prvi korak takvih nastojanja obično predstavlja njezino idealizirano skiciranje, produkt kojeg je portret dražesne prirode kao izgubljenog raja – bez prisustva čovjeka, naravno. Prihvatanje ovog ponovnog »začaravanja« svijeta/prirode zahtijeva, u najmanju ruku, djelić one mentalne prakse koju je M. Weber označio prinošenjem »intelektualne žrtve« (Weber, 1989:280). S druge strane, autori koji shvaćaju današnjicu vremenom trijumfa iracionalizma, prepoznat će njegovo javljanje u ponudi koncepcija etika okoline posve očekivanim. Za razliku od početkom našeg stoljeća pomodne teorije »koju su zastupali neki neumjereni i neobrazovani nadobudni filozofi, (...) danas je riječ o principu svih suvremenika, (...) Današnji iracionalizam ne proklamira da ne možemo znati ovo ili ono, već da ne trebamo znati ovo ili ono. Iracionalizam kao moral.« (Anders, 1985:414).

Proširenje zajednice moralnih subjekata (agenata) i objekata većina autora shvaća nužnom pretpostavkom nove moralne regulacije. No, dok neke »holističke« etičke koncepcije u zajednicu moralnih subjekata/objekata smještaju ukupnost anorganskog i organskog svijeta (npr. Mayer–Abich, 1989), druge, primjerice »biocentrističke«, ograničavaju članstvo u moralnoj zajednici tek na pripadnike živoga svijeta (npr. Taylor, 1986), no objema je koncepcijama svojstveno odbacivanje ekskluzivnog statusa

10 Npr. »Industrijska civilizacija zasnovana na gomilanju profita truje sve prirodne izvore, truje ljudsku hranu već u njenom korijenju (...) No, ova ista civilizacija (...) ne kvari samo fizičku hranu, ona zagađuje u još većoj mjeri duhovnu hranu« (Supek, 1978:21).

11 Tako primjerice R. Sladojević navodi: »Primitivni ne troše tuđe, dok su 'moderni' u budućnost krenuli kao u neku vrstu imperijalističkog pohoda« (Sladojević, 1991:47). Dodajmo da je naročito omiljeno i rasprostranjeno navođenje odlomaka pisma poglavice Seattlea Velikom bijelom poglavici iz 1854.

superiornosti ljudskih bića u svijetu etičkih normi. Iako dijelom različiti, ishodi raspravljanja ovog problema upućuju na pretpostavku o postojanju konsenzusa oko odgovora na pitanje o moralnim pravima članova »Prirodnog zajedničkog svijeta«, odn. »Zemljine zajednice života«, čiji se status u zajednici u slučaju moralnih subjekata (agenata) temelji na sposobnosti za moralno prosuđivanje i djelovanje, a u slučaju moralnih objekata na njihovoj »inherentnoj vrednosti« i »vlastitom dobru«, atributima neovisnim o njihovoj instrumentalnoj vrijednosti (vidi o tome: Taylor, 1986). Time se i na etičkom planu oživljava dijelom redefinirani aristotelovski koncept »nenamjerne svrhovitosti«, danas još uvelike prisutan u korpusu »udžbeničke znanosti« (Pražić, 1986). Proširenje moralne, a također i pravne zajednice (vidi Meyer–Abich, 1989), međutim nailazi i na neke poteškoće. Marquard ukazuje na djelovanje opće dijalektike staratelja, gdje zastupnici prirode, naročito ukoliko su u svojoj aktivnosti uspješni (time i nepotrebniji), objekt koji štite počinju doživljavati kao »liferanta rana«, tj. instrument osiguranja vlastitog statusa. Nadalje, u ljudskom se svijetu javlja problem da zastupnika prirode ipak nema za cijelu prirodu, pa čak niti za sav živi svijet. Kao posljedica toga dolazi do cijepanja prirode na najmanje dvije klase – njezin dio koji se zastupa i dio bez zastupnika, što, u najmanju ruku, rezultira zapostavljanjem dijela članova proširene zajednice moralnih objekata (Marquard, 1989)¹².

Moralizam se, osim kao posljedica poteškoća zasnivanja (sub)discipline, javlja i kao element konstrukcije ponuđenih teorija. Neposvećivanje pozornosti prigodnom »rekonstruiranju«, ili barem prepoznavanju, socijalnog konteksta u kojem i za koji se nude određena normativna rješenja, ponekad i u obliku konkretnih moralnih naputaka i standarda djelovanja aktera, dovodi do opasnosti da se čak i poticajna rješenja pretoče tek u ritualna skandiranja svojih tvoraca. Jer, »kako da etika prosuđuje poslove društva koje ne poznaje?« (Luhmann, 1991:89).

4. ZAKLJUČNE NAPOMENE – ETIKA OKOLINE I MORAL

Iako možda trivijalna, ne čini nam se suvišnom napomena o potrebi jasnijeg razlikovanja etike okoline, kao moguće (sub)discipline etike odn. praktične filozofije, od morala samog kao objekta te refleksije. Primjetno je da autorima ponuđenih koncepcija ono često izmiče (primjerice pri pokušaju da se s područja definicija prijeđe u zbiljski kontekst).

Moral, naime, predstavlja »poseban oblik komunikacije koji sobom nosi indikacije odobravanja ili neodobravanja«, koje se pak diskontinuirano atribuiraju u skladu s posebnim okolnostima. Stoga je sfera morala empirijski neograničena i bilo bi pogrešno definirati je tek kao sferu primjene određenih normi, pravila ili vrijednosti (Luhmann, 1991:84). Moralnim se činom (a takve konotacije posjeduje i sama ponuda etičkih rješenja), navodi T. Parsons, uvodi kulturalnu vrijednost u društvenu situaciju u kojoj postoji interakcija s drugim akterima, te on stoga mora sadržavati standarde koji međusobno obavezuju aktere interakcije (Parsons, 1991:167). Razmatranje takvih standarda, koje u širem smislu predstavlja predmet bavljenja sociologije morala, pružilo bi priliku za provjeru elementarne primjerenosti ponuđenih rješenja norma-

¹² O kobnim posljedicama po bića koja se proširenjem moralne/pravne zajednice želi zaštititi, a do kojih bi dovela operacionalizacija i provedba nedomišljenog biotičkog egalitarizma – idejne podloge navedenog zahtjeva, rječito svjedoče već i neka od Platonovih zakonskih rješenja (Platon, 1974:343): »Životinju kojoj se dokaže krivnja (za ubojstvo – op. a.) imaju ubiti i baciti izvan granica zemlje« (873 E). Slično važi i za sve nežive stvari (dakle i anorgansku prirodu – op. a.) »izuzevši munju ili drugu takvu strijelu koja dolazi od boga« (874 A).

tivne regulacije društvenom kontekstu. Time nipošto ne želimo ustvrditi da je takva procedura pretpostavka legitimiranja teorija etike okoline – ne radi se, naime, o empirijskim teorijama – no, njezina bi primjena vjerojatno dala instruktivne rezultate.

Kakav bi, primjerice, bio ishod artikulacije ponuđenih moralnih pravila i standarda na područjima označenim od W. G. Sumnera kao »folkways« i »mores« (vidi Barnes, 1982:189–190)? Kakva bi bila njihova sudbina na tlu »vrsta stvarnog moralnog života«, a kakva u svjetlu »oblika stvarnog morala«, te kakvim bi se pokazao odnos predloženog morala i ostalih sustava društvenih konvencija (Gurvitch, 1966:149–184)? Ova i brojna druga pitanja tek čekaju na odgovore – u prvom redu one sociologije morala.

Kako svako etičko istraživanje ne može ne biti i određenim oblikom socijalne komunikacije, te kako bi isključiva koncentracija na utemeljenje sustava moralnih sudova osudila etiku na gubljenje reference prema socijalnoj stvarnosti, čini se instruktivnom Luhmannova sugestija o potrebi za kooperacijom sociologijske teorije društva (poglavito morala) i etičke refleksije (Luhmann, 1991:84–88). U slučaju ponuđenih koncepcija etike okoline neizostavnim držimo, pored navedenog, i sustavnije problematiziranje i usvajanje nasljeđa (sklopova problema/rješenja) etičke tradicije, koje će za posljedicu imati deziluzioniranje glede originalnosti nekih od ponuđenih rješenja, ali će zauzvrat dovesti do rješenja barem nekih od problema zasnivanja.

Fenomen ponude brojnih koncepcija etike okoline, uz sve navedene poteškoće, predstavlja značajan pokušaj da se etička refleksija usmjeri na probleme današnjice. Odveć optimistična procjena stupnja u kojem je planska intervencija u sustave normativne regulacije suvremenih društava moguća – što i ne predstavlja primarnu zadaću etike – nipošto ne umanjuje važnost razmatranih napora.

LITERATURA:

- Afrić, V. (1989). **Struktura sociološke teorije**. Zagreb: Naprijed.
- Anders, G. (1985). **Zastarelost čoveka**. Beograd: Nolit.
- Auer, A. (1985). **Umweltethik. Ein theologischer Beitrag zur ökologischen Diskussion**. Düsseldorf: Patmos Verlag.
- Baloban, S. (1991). Suodgovornost za zaštitu čovjekove okoline. U: Pozaić, V. (ur.), **Ekologija. Znanstveno–etičko–teološki upiti i obzori** (str. 101–126). Zagreb: Filozofsko–teološki institut Družbe Isusove.
- Barnes, H. E. (1982). **Uvod u istoriju sociologije**, prvi svezak. Beograd: BIGZ.
- Borkenau, F. (1983). **Prelazak s feudalne na građansku sliku sveta**. Beograd: Izdavački centar Komunist.
- Boukema, H. J. (1987). Filozofija i ekologija. **Dometi**, 20(1):53–66.
- Capra, F. (1986). **Vrijeme preokreta**. Zagreb: Globus.
- Cifrić, I. (1989). **Socijalna ekologija. Prilozi zasnivanju discipline**. Zagreb: Globus.
- Cifrić, I. (1990). **Ekološka adaptacija i socijalna pobuna**. Zagreb: Radničke novine.
- Filipović, V. /red./ (1989). **Filozofijski rječnik**. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Gruš, H. (1985). **Jedna planeta je opljačkana**. Beograd: Prosveta.
- Gurvitch, G. (1966). Problemi sociologije moralnog života. U: Gurvitch, G. (red.), **Sociologija**, drugi svezak (str. 149–184). Zagreb: Naprijed.
- Haeckel, E. (1922). **Tajne sveta**. Zagreb: St. Kugli.
- Harich, W. (1977). Dijalektički materijalizam i ekologija. **Marksizam u svetu**, 4(7):71–98.
- IUCN/UNEP/WWF (1991). **Caring for the Earth. A Strategy for Sustainable Living**. Gland, Switzerland.

- Koprek, I. (1991). Ekološka kriza — izazov praktičnoj filozofiji. U: Pozaić, V. (ur.), **Ekologija. Znanstveno—etičko—teološki upiti i obzori** (str. 53–66). Zagreb: FTI DI.
- Kresina, A. (1989). **Čovjek s onu stranu stvari**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kun, T. (1974). **Struktura naučnih revolucija**. Beograd: Nolit.
- Liotar, Ž-F. (1988). **Postmoderno stanje**. Novi Sad: Bratstvo—Jedinstvo.
- Lübbe, H. (1989). Ekološki problemi u kulturnoj mijeni. **Treći program Radio—Sarajeva**, 17(62):189–194.
- Luhmann, N. (1981). **Teorija sistema. Svrhovitost i racionalnost**. Zagreb: Globus.
- Luhmann, N. (1991). Paradigm Lost: On the Ethical Reflection of Morality. **Thesis Eleven**, (29):82–94.
- Marquard, O. (1989). Jedna prijatna filozofija života. **Treći program Radio—Sarajeva**, 17(62):241–243.
- Mensching, H. G. (1989). Razaranje ekoloških sistema u predindustrijsko doba. **Treći program Radio—Sarajeva**, 17(62):195–206.
- Mesarović, M. i Pestel E. (1978). **Čovječanstvo na raskršću**. Zagreb: Stvarnost.
- Meyer—Abich, K. M. (1989). Trideset teza o praktičnoj filozofiji prirode. **Treći program Radio—Sarajeva**, 17(62):232–239.
- Oelmüller, W. (1989). Za diskusiju o ekologiji s ove strane sistemskog mišljenja i moralizma. **Treći program Radio—Sarajeva**, 17(62):244–246.
- Parsons, T. (1991). **Društva**. Zagreb: August Cesarec.
- Pirnat, P. (1984). Človek in okolje. **Znamenje**, 14(5 i 6):416–438 i 503–523.
- Platon (1974). **Zakoni**. Zagreb: Naprijed.
- Pozaić, V. (1991). Ekologija u teologiji. U: Pozaić, V. (ur.), **Ekologija. Znanstveno—etičko—teološki upiti i obzori** (str. 87–100). Zagreb: FTI DI.
- Pražić, A. (1986). **Priroda i teleologija**. Beograd: IIC SSOS.
- Russell, P. (1989). **Buđenje planeta. Globalni mozak**. Zagreb: Globus.
- Sieferle, R. P. (1989). Dvorska i građanska priroda. **Treći program Radio—Sarajeva**, 17(62):225–231.
- Sladojević, R. (1991). Ogljed o ekofiliji. U: Pozaić, V. /ur./, **Ekologija. Znanstveno—etičko—teološki upiti i obzori** (str. 45–51). Zagreb: FTI DI.
- Sloterdijk, P. (1988). **Kopernikanska mobilizacija i ptolomejsko razoružanje. Ogljed iz estetike**. Novi Sad: Bratstvo—Jedinstvo.
- Supek, R. (1978). **Ova jedina Zemlja**. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Šarčević, A. (1989). K pitanju o etici nauka i ekologiji. **Treći program Radio—Sarajeva**, 17(62):181–188.
- Taylor, P. W. (1986). **Respect for Nature. A Theory of Environmental Ethics**. Princeton — New Jersey: Princeton University Press.
- Weber, M. (1989). Znanost kao poziv. U: **Metodologija društvenih nauka**, Zagreb: Globus.
- Weizsacker, C. F. von (1988). **Jedinstvo prirode**. Sarajevo: Veselin Masleša.

REMARKS ON THE OFFER OF ENVIRONMENTAL ETHICS THEORIES

Tomislav Smerić
Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

The phenomenon of the offer of environmental ethics theories is commented in this article. The assumption regarding the connection of the phenomenon and specific recognition of environmental crisis representing the symptom of on-coming collision against the final frontiers of Earth/nature is being considered in the context of the offer of new views on the world/nature.

Some problems regarding the foundation of the environmental ethics are being discussed as well: the level of articulation of offered theories, recognition of offered "knowledge", non-existence of consensus on the status of a discipline. Apart from this the article attempts to separate and analyze certain dominant elements of the offered concepts: critique of anthropocentrism, discussion on antiindividualism, holism, enlarging of the community of moral subjects and objects, requiring self-imposing of limitations and denials, distrusting the sciences and technical developments, rejecting the industrial civilization aspects, commending pre-modern ones, as well as irrationalism and moralism. Furthermore, the problem of relations of the considered concepts of offered solutions with the morals is being pointed out; suggested are some of possible topics of sociology of morals activities in this area. The cooperation of environmental problems ethics reflexion with the sociology of morals on one side, and respecting the traditions of ethics research, on the other, are suggested as possible ways of solving some of the problems of founding of the environment ethics.

Key words: environmental crisis, environmental ethics, image of the world/nature, morals

BEMERKUNGEN ZUM ANGEBOT DER UMGEBUNGSETHIKTHEORIEN

Tomislav Smerić
Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Im Text wird das Phänomen des Angebots der Umgebungsethiktheorien erläutert. Hier betrachtet man die Voraussetzung der Verbundenheit seines Erscheinens mit der spezifischen Erkennung der ökologischen Krise als Symptoms des herankommenden Anpralls mit den endgültigen Grenzen der Erde/Natur, bzw. des Angebotszusammenhangs einer neuen Natur- oder Weltanschauung. Hier wird auch über einige Probleme der Begründung der Umgebungsethik diskutiert: Artikulationsniveau der einzelnen angebotenen Theorien, Legitimierung des in denen angebotenen "Wissens", Nichtvorhandensein eines Konsenses zum Disziplinstatus. Ausserdem versucht der Autor noch einige der angebotenen Auffassungen abzusondern und zu analysieren: Kritik des Antropozentrismus, Antiindividualismus und Alkoholismus, Erweiterung der Gemeinschaft moralischer Subjekte und Objekte, Anforderung zur Selbstbegrenzung und zum Verzicht, Misstrauen gegen der Wissenschaft und Technik, Abwerfen der industriellen und Anerkennung der vormodernen Zivilisationen, Irrationalismus und Moralismus. Ausserdem wird das Problem der Verhältnisse in den betrachteten angebotenen Lösungsauffassungen und der Moral bezeichnet, sowie einige möglicher Themen der soziologischen Tätigkeit auf diesem Gebiet suggeriert. Als Lösungsweise einiger Probleme der Umgebungsethikbegründung wird hier die Zusammenarbeit der ethischen Reflexion ökologischer Probleme und der Moral soziologie auf der einen, und des Schätzens der Tradition ethischer Forschungen auf der anderen Seite.

Grundausrücke: ökologische Krise, Moral, Umgebungsethik, Welt-/Naturbild